

WYCHOWANIE DO MĄDROŚCI – DYDAKTYCZNA PERSWAZJA W JK 3,13-18

Dorota Muszytowska

Biblijna koncepcja wychowania wyrasta z motywacji religijnej. W Biblii znajdujemy wiele pouczeń, których celem jest wychowywanie wierzącego człowieka w jego drodze do zbawienia. Pouczenia te są przekazywane zarówno w formie narracji, promujących wzorce postaw i zachowań ludzi pełnych wiary i mądrości, jak i w formie dyskursywnej, która szczególnie uwidacznia się w pismach starotestamentowej tradycji sapiencjalnej. W dyskursywny sposób wychowywania wpisuje się autor Listu Jakuba, przekazując swoim odbiorcom różnego typu pouczenia i wskazania co do właściwego postępowania chrześcijanina. List Jakuba obejmuje wiele aspektów codziennego życia zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i wspólnotowym. Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza tematu, leżącego u podstaw chrześcijańskiego wychowania. Dotyczy wezwania do prawdziwej mądrości „z góry” (Jk 3,13-18), którą powinien kierować się chrześcijanin w swoim działaniu i która jest wyznacznikiem oceny postępowania.

1. LITERACKI KONTEKST I STRUKTURA JK 3,13-18

Ustalenie kontekstu literackiego i jego wpływu na interpretację interesującego nas fragmentu nie jest oczywiste. Literacki gatunek Listu Jakuba obecnie najczęściej jest rozpoznawany jako list parenetyczny lub dyskurs protreptyczny, któremu nadano podstawowe cechy epistolarne. Dyskurs protreptyczny, jako jeden z typów literatury parenetycznej, posługuje się przede wszystkim dialektyczną argumentacją, adhortacjami i maksymami, a jego celem jest przekonanie odbiorców do określonej postawy w działaniu¹. Taki gatunek wymusza luźną kompozycję literacką, a ze względu na wielotematyczność listu trudno jest podać jego spójną strukturę. Interesujący nas fragment 3,13-18 jest przez badaczy traktowany jako odrębna jednostka, będąca częścią obszerniejszej kompozycji. Rozpatrywany jest w kilku wariantach strukturalnych.

Egzegeci, którzy przyjmują strukturę epistolarną Listu Jakuba są zgodni, że fragment ten przynależy do korpusu listu, w którym zostają rozwinięte poszczególne tematy, a fragment ten należy do istotnych, ale niekoniecznie wiodących kwestii, które należy rozważyć w kontekście sytuacji adresatów². Jednostka 3,13-18 najczęściej jest przez tych egzegetów widziana jako część większej sekcji 3,1 – 4,12, różnie określanej ze względu na wyróżnienie jej wiodącego tematu, np. wezwanie do czystości mowy³, wezwanie do przyjaźni z Bogiem⁴, mowa i mądrość⁵,

¹ Por J.G. GAMMIE, „Paraenetic Literature: Toward Morphology of Secondary Genre”, *Semeia* 50 (1990) 47-50.

² Por. np.: P.H. DAVIDS, *The Epistle of James* (Grand Rapids 1982) 27-29; P.J. HARTIN, *James* (Collegeville 2003) 28; C.L. BLOMBERG – M. KAMELL, *James* (Grand Rapids 2008) 26-27; S. MCKNIGHT, *The Letter of James* (Grand Rapids 2011) 55.

³ Zob. P.H. DAVIDS, *The Epistle*, 29.

⁴ Zob. P.J. HARTIN, *James*, 28. Autor ten początek sekcji widzi właśnie w 3,13 i nie wiąże go bezpośrednio z kontekstem poprzedzającym (3,1-12) dotyczącym czystości w mowie.

⁵ Zob. C.L. BLOMBERG – M. KAMELL, *James*, 26.

wezwania ogólne do nauczycieli⁶. Nie bez znaczenia dla wyjaśnienia sensu opozycji mądrości „z góry” i mądrości „ziemskiej” we fragmencie 3,13-18 jest wyróżniony temat główny, rozłożenie akcentów semantycznych w obrębie całej sekcji oraz kontekst adresatów, do których skierowany był list.

Egzegeci, którzy uważają, że epistolarny wstęp Listu Jakuba nie ma związku z następującymi później pouczeniami i wezwaniami, są zdania, że w związku z tym nie jest konieczne odnoszenie się do sytuacji konkretnych adresatów, ponieważ pouczenia te mają charakter uniwersalny. Jednostkę 3,13-18, podobnie jak inne, dające się wyodrębnić w tekście wezwania i pouczenia, można rozpatrywać jako niezależny tekst, na który wpływ najbliższego literackiego kontekstu poprzedzającego i następującego jest znikomy, tak samo jak nieistotna jest dla jego egzegezy sytuacja adresatów i autora⁷.

Najbardziej przekonujące wydają się propozycje, które próbują łączyć fragment 3,13-18 nie tyle przez typowo lingwistyczne elementy z szerszym kontekstem, ile przez spójność perswazyjną poszczególnych pouczeń. W ramach egzegezy posługującej się analizą retoryczną jednostka 3,13-18 uważana jest zgodnie za jeden z elementów argumentacji. Kompozycję retoryczną listu można przedstawić następująco: *propositio* (1,2-27); sześć argumentów dowodzenia, *argumentatio* (2,1-13; 2,14-26; 3,1-12; 3,13-18; 4,1-12; 4,13 – 5,6); *repetitio* (5,7-11)⁸.

⁶ Zob. S. MCKNIGHT, *The Letter of James*, 55.

⁷ Przedstawicielem takiego spojrzenia jest M. DIBELIUS, *A Commentary on the Epistle of James* (tłum. M. WILLIAMS) (Philadelphia 1976) 5-11 (niem. oryg. 1921) oraz kontynuatorzy jego poglądów, np.: B.S. EASTON, *The Epistle of James* (New York 1957); W. BARCLAY, *The Letters of James and Peter* (Edinburgh 1960); C.L. MITTON, *The Epistle of James* (Grand Rapids 1966); S. LAWS, *A Commentary on the Epistle of James* (London – San Francisco 1980).

⁸ Propozycja kompozycji retorycznej za M. KLEINEM, „*Ein vollkommenes Werk*” *Vollkommenheit, Gesetz und Gericht als theologische Themen des Jakobusbriefes* (Stuttgart 1995) 39-40. Nieco inną strukturę organizacyjną tekstu proponuje np. W. WUELLNER: preskrypt (1,1),

W perspektywie retorycznej dyspozycja argumentacji pozwala na rozpatrywanie fragmentu 3,13-18 nie tylko jako kolejnego argumentu, ale także w funkcji łączącego przejścia (*transitus*) pomiędzy zagadnieniami poruszonymi w 3,1-12, koncentrującymi się na wskazaniach dotyczących zachowania czystości mowy, a w 4,1-10, gdzie mamy wskazania, odnośnie do pokornej postawy wobec Boga. Obydwa wskazania bazują na prawdziwej mądrości, pochodzącej „z góry”, której istotę wyjaśnia autor w 3,13-18⁹.

Wewnętrzna organizacja fragmentu 3,13-18 podyktowana jest diatrybicznym stylem wypowiedzi, przyjętym przez autora listu. Już sam styl wypowiedzi podkreśla wychowawczą funkcję. Argumentacja przebiega dwutorowo. Forma diatryby właściwa jest przede wszystkim retoryce deliberatywnej, ponieważ doradzanie (*suasio*) i odradzanie (*dissuasio*) domaga się dwojakiego typu argumentowania. Za zdecydowanie deliberatywnym charakterem retoryki Listu Jakuba opowiada się większość badaczy¹⁰. Argu-

exordium (1,2-4), *narratio* (1,5-11), *propositio* (1,12), *argumentatio* w pięciu sekcjach (1,13 – 5,6), *recapitulatio* (5,7-8) i *peroratio* (5,9-20). Zob. W. WUELLNER, „Der Jakobusbrief im Licht der Rhetorik und Textpragmatik”, *Linguistica biblica* 43 (1978) 5-66, 7. Podobnie jak w przypadku propozycji struktury Listu Jakuba, a w perspektywie innych metod badawczych i w ramach tej metody nie ma zgody wśród badaczy co do organizacji argumentacji.

⁹ Por. L. T. JOHNSON, *The Letter of James. A New Translation with Introduction and Commentary* (New Haven 2005) 11-15. Autor ten opiera siłę retoryczną Listu Jakuba na antytezie „przyjaźni z Bogiem” i „przyjaźni ze światem”, w którą wpisuje się opozycja mądrości „z góry” i mądrości „ziemskiej” w 3,13-18. Inną zależność perswazyjną wskazuje, np. H. FRANKEMÖLLE, „Das semantische Netz des Jakobusbriefes: Zur Einheit eines umstrittenen Briefes”, *BZ* 34 (1990) 161-197. Jego zdaniem fragment 3,13-18 ukazuje pełnię mądrości i powiązany jest z fragmentem z 1,5-8 dotyczącym wezwania do modlitwy o mądrość.

¹⁰ Za deliberatywną naturą retoryki Listu Jakuba opowiedzieli się m.in.: A. WIFSTRAND, „Stylistic Problems in the Epistles of James and Peter”, *Studia Theologica* 1 (1948) 178; D. WATSON, „The Rhetoric of James 3, 1-12 and Classical Pattern of Argumentation”, *Novum Testamentum* 35 (1993) 48-64; B. WITHERINGTON, *Letters and Homilies for*

mentacja tego typu ma skłonić słuchaczy do dokonania świadomego wyboru, który pociągnie za sobą odpowiedni sposób działania. Najbardziej właściwym sposobem przekonywania jest więc przedstawienie argumentów, wykazujących, jaką można odnieść korzyść z wyboru sugerowanego przez autora, oraz argumentów, które wskażą niekorzyści, na które odbiorca się naraża, nie podążając za proponowanym wyborem. Ponieważ deliberacja ma na celu zmianę lub utwierdzenie w przyjętym postępowaniu, znacznie mniejszą wagę odgrywają tu argumenty logiczne (*ratio*), a zasadne jest posługiwanie się technikami właściwymi dla zbudowania etosu¹¹.

Schemat kompozycji argumentu z 3,13-18 możemy przedstawić następująco:

3,13a *quaesitum* – emotywnie pytanie retoryczne

3,13b *ethos* – odwołanie do pozytywnego zachowania odbiorców – czyny poświadczające łagodność mądrości

3,14 *ethos* – odwołanie do negatywnego zachowania odbiorców – temat zazdrości i przesadnych, egoistycznych ambicji jest antytezą dla łagodności mądrości

3,15 *antithesis*: mądrość „zstępująca z góry” – mądrość „ziemska”

3,16 *ethos* – społeczne konsekwencje postępowania według mądrości ziemskiej

3,17 cechy mądrości „z góry” (*enumeratio*)

3,18 *ethos* – społeczne konsekwencje postępowania według mądrości Bożej

Z przedstawionego powyżej porządku, przyjętego przez autora, zarysowuje się podstawowa linia jego dia-

Jewish Christians. A Socio-Rhetorical Commentary on Hebrews, James and Jude (Downers Grove 2007) 388-393. Diatrybiczny styl, wpisujący się w całościowe retoryczne założenie Listu Jakuba, dostrzega także J.H. ELLIOTT, „The Epistle of James in Rhetorical and Social Scientific Perspective: Holiness-Wholeness and Patterns of Reduplication”, *Biblical Theology Bulletin* 23 (1993) 71-81.

¹¹ Por. np. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*. Podstawy wiedzy o literaturze (Bydgoszcz 2002) 127-134.

lektyki. Ponieważ w deliberacji nie zawsze musi wystąpić naturalny oponent (inaczej niż w jurydycznym rodzaju retoryki), autor Listu Jakuba po wprowadzeniu w przedmiot rozważania (13a i 13b) przedstawia to, co podlega jego negatywnej ocenie, a czego wybór lub pozostanie przy takiej opcji jest w rezultacie niekorzystne (w. 14) dla odbiorców – podlega zatem mechanizmowi odradzania. Sedno stanowi wyraźnie sformułowane przeciwstawienie mądrości „z góry” i mądrości „ziemskiej” (w. 15). Pozwala to przejść autorowi do przedmiotu doradzania, czyli przekonania do wyboru lub utwierdzenia odbiorców w już dokonanym wyborze za postępowaniem według zasad mądrości „z góry” (w. 17). Służy temu kolejna antyteza skutków działań, wynikających z wyborów jednej lub drugiej opcji: niekorzystnych (w. 16) oraz korzystnych (w. 18). Wyłożenie sygnalizowanego na początku przedmiotu doradzania dopiero na koniec wyводу jest zabiegiem właściwym dla technik argumentacji, posługujących się odwoływaniem się do *ethos*, których celem jest osiągnięcie właściwego etosu przez odbiorcę¹².

2. OPOZYCJA MĄDROŚCI „ZIEMSKIEJ” DO MĄDROŚCI „Z GÓRY”

Autor rozpoczyna wezwanie od postawienia pytania skierowanego bezpośrednio do odbiorców: „Kto wśród was mądry i mający wiedzę?”. Nie jest ono typowym formalnym pytaniem retorycznym (*interrogatio*), na które nie oczekuje się odpowiedzi ze względu na jej oczywistość¹³. Tak postawione w w. 13a pytanie nie pozwala na

¹² W deliberacji odradzanie przejmując funkcje oskarżyciela, a doradzanie – funkcje obrońcy. Wydaje się, że autor Listu Jakuba wykorzystuje tu status koniekturalny (*status coniecturae*), czyli brania pod uwagę w rozważaniu nie tylko faktów, ale także tego, co w sposób oczywisty dla odbiorcy może być faktem. Zawsze wówczas kluczowy jest tzw. argument „ze skutków”. Por. np. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, 130.

¹³ Niektórzy z komentatorów uznają to pytanie za typową interogację: jego pytalnej funkcji przypisują charakter inicjującego zwrotu do

prostą odpowiedź: „tak” lub „nie”, które to odpowiedzi cechują retoryczną interrogację. Należy je raczej uznać za *quaesitum*, figurę retorycznego pytania, które domaga się bardziej rozbudowanej i zróżnicowanej odpowiedzi, o bardziej skomplikowanym stopniu oczywistości, które jednocześnie pozwala wprowadzić odbiorcę w istotę poruszanego zagadnienia, przedmiotu deliberacji¹⁴. Odbiorca po takim zapytaniu w w. 13a może udzielić różnych odpowiedzi: wskazać na siebie, odnieść je do kogoś innego lub zrozumieć je ironicznie. Nie udzieli jednak na nie odpowiedzi, nie usiłując najpierw zdefiniować, co dla niego oznacza bycie mądrym i co się kryje pod pojęciem posiadania wiedzy. Przez ten prosty zabieg autor nie tylko „przymusza” adresata do podjęcia intelektualnego zaangażowania w to, o czym będzie mówił. Odwołuje się nie tylko do jego rozumienia użytych pojęć, ale także do tego, co w retoryce określa się mianem *ethos*, pewnej, trwałej, ugruntowanej samoświadomości, która wyraża się w życiowej postawie. Nie wystarczy więc zdefiniować pojęcia, aby współuczestniczyć w dalszej deliberacji. Konieczna dla odbiorcy staje się odpowiedź, czy realizuje w swoim życiu to, co właśnie zdefiniował na własny użytek.

Taki efekt autor uzyskuje dzięki zastosowaniu w tej frazie językowej figury elipsy, przez opuszczenie czasownika, co tworzy pewne napięcie i przenosi akcent na drugą część wypowiedzi, która jest wskazaniem, co – odpowiadając na postawione przed chwilą pytanie – należy wziąć pod uwagę: „niech się wykaże swoimi czynami szlachetnego postępowania w łagodności mądrości”. Ta wskazówka rewiduje pojmowanie mądrości przez odbiorcę i może wywoływać efekt albo wstępnej zgody, zaskoczenia, albo niezgody – postawy uzależnionej od predefinicji odbiorcy. Kluczowa dla powodzenia takiego zabiegu retorycznego jest inkluzja, zbudowana przez powtórzenie słowa mą-

adresata. Por. np.: L.T. JOHNSON, *The Letter of James*, 269; D.J. MOO, *The Letter of James* (Grand Rapids 2000) 168; P.J. HARTIN, *James*, 191; B. WITHERINGTON, *Letters and Homilies*, 498.

¹⁴ Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, 422-424.

drość. Pojawia się ono na początku w w. 13a w formie przymiotnika „mądry” zestawionego z przymiotnikiem „wiedzący/poznający” (σοφός καὶ ἐπιστήμων) i na końcu w w. 13b jako rzeczownik „mądrość”, który jest doprecyzowany przez zestawienie z rzeczownikiem „łagodność/delikatność/pokora” (πραῦτητι σοφίας). W tym wstępnym wezwaniu nie zarysowuje się jeszcze wyraźnie opozycja pomiędzy tymi wyrażeniami. „Mądry” i „poznający” nie są antytezą „łagodności mądrości”. Jednak to drugie wyrażenie staje się dla odbiorcy swoistym lustrem, w którym pojęcia mądrości i wiedzy muszą odnaleźć zgodne odbicie. Samo wyrażenie „łagodności mądrości”¹⁵ nie zostaje tu wyjaśnione, a jedynym wskazaniem jest odniesienie do szlachetnego postępowania. Zatem terminy „mądry” (σὸ φός) i „poznający” (ἐπιστήμων)¹⁶ nie są oznaczeniem tylko

¹⁵ Konstrukcja wyrażenia *πραῦτητι σοφίας*, na które składają się dwa rzeczowniki w datiwie i genetiwie nie jest zgrabna gramatycznie i kłopotliwa w tłumaczeniach. Niektórzy komentatorzy uznają ją za semityzm, odzwierciedlający konstrukcję hebrajskiego genetiwu. Samo słowo „delikatność, łagodność, pokora” (*πραῦτης*), podobnie jak wyrażenie „piękne zachowanie/dobre postępowanie” (*καλῆς ἀναστροφῆς*), przynależy do topiki moralistycznej literatury grecko-rzymskiej i wiąże się z katalogami cnót. Postawa należytnej pokory, która najczęściej – według grecko-rzymskiej literatury – powinna cechować ludzi o niższym statusie społecznym wobec wyżej postawionych, niesie w sobie pewien negatywny ładunek, ale nie zawsze występuje w takim sensie. Umiejętność łagodnego współżycia społecznego z innymi była cechą niezwykle cenioną. Por. np.: G.M. FOSTER, „Peasant Society and the Image of Limited Good”, *American Anthropologist* 67 (1965) 293-215; S. LAWS, *A Commentary on the Epistle of James*, 159-160; P.J. HARTIN, *James*, 192-193; B. WITHERINGTON, *Letters and Homilies*, 498-499.

¹⁶ Przymiotnik *ἐπιστήμων* jest *hapax legomenon* w NT. Jego wystąpienia poza literaturą biblijną pozwalają na ustalenie semantyki w zakresie rzeczownika „poznanie, rozumienie, wiedza z doświadczenia”. Połączenie obydwu słów *σοφός* i *ἐπιστήμων* nie jest wyjątkowe, w LXX pojawia się w Księdze Hioba (28,28) oraz trzykrotnie w Księdze Powtórzonego Prawa (1,13.15 i 4,6), gdzie wyraża ideę, że prawdziwa mądrość, która pochodzi od Boga, musi się uwidaczniać w dobrych czynach. Por. np.: A. PLUMMER, *General Epistles of St. James and St. Jude* (London 1891), 210-213; P.H. DAVIDS, *The Epistle of James*, 150.

sprawności intelektualnej, wiedzy, posiadanych umiejętności. Występujący tu w formie imperatywnego aorystu czasownik „niech pokaże/niech się wykaże” (δειξάτω) odnosi się do rzeczownika „czyny/dzieła” (τὰ ἔργα), które mają potwierdzać postępowanie zgodne z łagodnością właściwą mądrości (πρᾶξι σοφίας). W retorycznym kontekście w w. 13 nie chodzi o przeciwstawienie mądrości teoretycznej (wiedzy i zdolności poznawczych), mądrości praktycznej (etycznego czy moralnego życia). Z punktu widzenia zasadności perswazji przeciwstawienie takie byłoby niezrozumiałe i nieuzasadnione, mogłoby wywołać skutek odwrotny: zamiast zaangażowania intelektu i woli odbiorca mógłby zignorować takie wezwanie¹⁷.

Istotna w tym miejscu jest odpowiedź na pytanie: do jakiego odbiorcy zwraca się autor z wezwaniem domagającym się owej zaangażowanej odpowiedzi? Krąg odbiorców rozszerza się lub zawęża, w zależności od przyjętych powiązań strukturalnych fragmentu 3,13-18. Jeżeli opowiemy się za ścisłą zależnością z jednostkami sąsiadującymi w 3,1-12 i 4,1-12, to człowiek mądry (σοφός) w 3,13 odnosiłby się do osób odpowiedzialnych za kształcenie innych, do nauczycieli (διδάσκαλοι) wzmiankowanych w 3,1¹⁸. Wówczas wezwanie to nabiera szczególnych cech perswazyjnych, gdyż napominający ton wypowiedzi w tych fragmentach może sugerować niezrozumienie lub wypaczenie pojęcia mądrości przez tych, którzy mają jej nauczać. Może to pociągać za sobą nieprawidłowości we wszystkich działaniach, które rozumie się jako owoce mądrości, jak np. pokora wobec Boga, powściągliwość w mowie, zgoda, pokój, na co autor listu zwraca uwagę

¹⁷ Zarówno starotestamentowa idea mądrości, jak i mądrości helenijskiej (generalnie) uznawały konieczność równowagi pomiędzy posiadaną wiedzą a szlachetnością życia. Por. D.G. McCARTNEY, *James* (Grand Rapids 2009) 116-119, 199.

¹⁸ Wielu egzegetów stoi na stanowisku, że bezpośrednimi adresatami wezwań z 3,1 – 4,12 są nauczyciele, przywódcy religijni odpowiedzialni za powierzone im wspólnoty. Por. np.: P.J. HARTIN, *James*, 191; B. WITHERINGTON, *Letters and Homilies*, 498; S. MCKNIGHT, *The Letter of James*, 298.

w 3,1 – 4,12. Wezwanie, domagające się zrewidowania pojęcia i postawy mądrości, skierowane do nauczających, cieszących się posiadaną wiedzą i umiejętnościami, ma zwrócić ich uwagę, że mądrość wyraża się nie tylko w nauczaniu, przekazywanym słowie, ale przede wszystkim przez piękne, dobre czyny, które składają się na szlachetność życia mędrca. To one stają się właściwym narzędziem wychowania innych, będąc wiarygodnym przykładem realizowania tego, czego nauczają.

Kiedy zgodzimy się z egzegetami, którzy uznają fragment 3,13-18 za niezależną od kontekstu jednostkę, to adresatem wezwania jest każdy odbiorca tych słów¹⁹. Z punktu widzenia retoryki, w świetle której przekonywanie w poszczególnych fragmentach argumentacji jest zamknięte, a zarazem pełny jej sens można wydobyć z całości wywodu argumentacyjnego, zasadne jest przyjąć, że wezwanie z 3,13 może być adresowane do każdego odbiorcy, co nie wyklucza z tego grona adresatów szczególnych, którymi są nauczający. W tym szerszym kontekście mądrość nie jest atrybutem zastrzeżonym dla wybranych, jest do niej wezwany każdy chrześcijanin i każdy może o nią prosić (por. Jk 1,5), ale tym, co stanie się przedmiotem zabiegania dla chrześcijanina, ma być mądrość pochodząca od Boga, która jest efektem przyjaźni z Bogiem (por. Jk 4,4)²⁰.

¹⁹ Za uniwersalnym charakterem tego wezwania, oderwanym od napomnień dla nauczających, opowiadają się m.in.: M. DIBELIUS, *A Commentary*, 207; S. LAWS, *A Commentary of the Epistle of James*, 158-159; R.P. MARTIN, *James* (Waco 1988) 129.

²⁰ D.J. Moo zwraca uwagę, że autor Listu Jakuba, kierując swoje wezwanie do każdego wyznawcy Chrystusa, wskazuje, że każdy ma obowiązek „testowania” swojego przekonania o postępowaniu zgodnym z mądrością, która wyraża się w moralnym postępowaniu. Jego zdaniem mamy tu do czynienia z przeciwstawieniem idei mądrości świata greckiego i idei mądrości Starego Testamentu, którą reprezentuje także autor Listu Jakuba. Por. D.J. Moo, *The Letter of James*, 170. Trudno jednak przyjmować takie rozgraniczenie pomiędzy mądrością intelektualną i wiedzą a moralnością. W ramach starotestamentowej mądrości znajdowała się także wiedza oraz umiejętność i pilność w jej zdobywaniu,

2.1. Mądrość „ziemska” – przedmiot i sposób odradzania (*dissuasio*)

Jak wynika z przedstawionej wcześniej struktury deliberacji z 3,13-18, cechy charakteryzujące to, co określane jest przez autora Listu Jakuba mianem „mądrości ziemskiej” (σοφία ἐπίγειος), zostają przedstawione odbiorcom w kilku odstępach. Autor kontynuuje odwoływanie się do etosu (rozumianego jako zachowanie, przyjmowana postawa życiowa).

Werset 14 jest pierwszym wyraźnym zestawieniem antytezy²¹. Antyteza ta odnosi się do tego, co zostało powiedziane w w. 13. Emfaticzny początek zdania „jeśli zaś” (εἰ δέ) podkreśla odwrotność sytuacji przedstawionej w kontekście uprzednim, ale werset ten także stanowi kontrastowe tło dla przedmiotu doradzania rozwiniętego w w. 17²². W obydwu wersetach mamy do czynienia z wyliczeniem: wad (w. 14) i cnót (w. 17), które się wykluczają. Posługując się antytezą, autor „koryguje” etos tych, do których kieruje swoje słowa. Rzeczywista postawa, którą charakteryzowali się odbiorcy Listu Jakuba, albo postawa możliwa²³, zderza się ze szlachetnym postępowaniem i „łagodnością mądrości” wskazywanymi wcześniej. Siła perswazyjna tej antytezy polega na podtrzymaniu dwupłaszczyznowego dialogu: autora z odbiorcą i odbiorcy z samym sobą. Autor w pierwszej kolejności odnosi się do

podobnie jak w idei greckiej mądrości miało swe konieczne miejsce życie według cnót.

²¹ Por. L.T. JOHNSON, *The Letter of James*, 270. *Antitheton* jako figura retoryczna, odnosząca się do sprawy, polega na kontrastującym zestawieniu ze sobą dwóch rzeczy. Może obejmować słowa, zdania lub większe części. Najbardziej wymowna staje się, kiedy zestawiamy ze sobą rzeczy równorzędne. Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, 436.

²² Por. P.H. DAVIDS, *The Epistle of James*, 150-151.

²³ Ze względu na zaistnienie statusu domniemania, który w rodzaju doradczym sprowadza się do uwzględnienia w rozważaniu sytuacji, których wystąpienie jest możliwe lub pewne, konieczne staje się zarówno w odradzaniu, jak i w doradzaniu opieranie się na konsekwencjach z nimi związanych.

wewnętrznego usposobienia adresatów, wymienia wady, które mają być wzięte pod uwagę w tej samoocenie. Nie muszą to być wady oczywiste, uzewnętrznione, podlegające ocenie innych. Autor określa je wyrażeniem „w sercu” (ἐν τῇ καρδίᾳ), zwracając tym samym uwagę, że istotne jest to, co stoi u podstaw ludzkiego działania, co zbadać może sam zainteresowany. Adresat, który zrewidował swoje przekonanie o mądrości przez niego posiadanej lub pożądanej, teraz może sprawdzić lub pogłębić to rozumienie poprzez uświadomienie sobie tego, czym mądrość nie jest. Negatywne cechy, które się pojawiają, jak: gorzka zazdrość (ζῆλος πικρός), chorobliwe ambicje (ἐριθεία), chętnie się (κατακαυχάομαι) i kłamanie (ψεύδομαι) nie mają nic wspólnego z mądrością „schodzącą z góry” (ἡ σοφία ἄνωθεν κατερχομένη), ale przynależą do „mądrości ziemskiej” (ἡ σοφία ἐπίγειος). Zastosowana tutaj topika może mieć podwójne znaczenie, co zdecydowanie wzmacnia siłę perswazji, chociaż należy do ryzykownych zabiegów retorycznych²⁴. Słowa „zazdrość” (ζῆλος) i „sporna ambicja” (ἐριθεία), pozbawione kontekstu, w którym tu występują, nie muszą mieć sensu negatywnego. W sensie pozytywnym zazdrość może być rozumiana jako silne pragnienie, potrzeba naśladowania, dlatego autor określa to słowo epitetem „gorzka” (πικρός), uruchamiając symbolikę smaku goryczy. Spójnik łączący te dwa rzeczowniki (καί) nie pozostawia wątpliwości co do sensu słowa ambicja, chodzi o przesadną ambicję, prowadzącą do sporu, kłótni²⁵.

²⁴ W dialektycznej retoryce charakterystyczne i pożądane jest czerpanie z *loci communis* (miejsc wspólnych), które nabierają swoich właściwości (zamierzonych przez autora) przez odpowiednią amplifikację. To technika wykorzystująca *pathos* (silne emocjonalne poruszenie), który potęguje moc przekonywania. Często pojawia się przed podaniem decydujących dowodów. Por. np. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, 250-252, 571.

²⁵ Por. np.: L.T. JOHNSON, *The Letter of James*, 271; P.J. HARTIN, *James*, 192-193. Autorzy ci zwracają uwagę, że jakkolwiek występujące w w. 14 słowa zazdrość i ambicja pojawiają się w greckiej literaturze w pozytywnym sensie, w większości przypadków, zwłaszcza literatury moralistycznej (np. u Platona, Plutarcha, Epikteta), występują w zna-

W dalszej części zdania w. 14 autor nadal dialoguje z adresatami. Jeśli ktokolwiek odnalazł w swoim sercu takie motywacje, o których mowa, to nie ma najmniejszych podstaw, aby odczuwać dumę z powodu swojej mądrości, ponieważ staje się kłamcą. To, co uważa za mądrość, nie jest nią: „nie chełpcie się i nie kłamcie przeciw prawdzie”. Zarzut kłamstwa wobec prawdy może usunąć wątpliwości co do sensu użytego tu zaprzeczonego słowa „chlubić” (μὴ κατακαυχᾶσθε). Podobnie jak poprzednie słowa o niejednoznacznej semantyce, tak i w tym wypadku niesie ono ze sobą negatywny ładunek. Można to zatem odczytać tak, że tutaj chluba jest postawą naganną, jest czymś więcej niż tylko próżną chełpliwością, ponieważ oznaczałaby wychwalanie kłamstwa. Zostaje więc zdecydowanie odradzona przez odwołanie się do autorytetu prawdy²⁶. Gramatyczna konstrukcja tego zdania pozwala doszukiwać się także innego sposobu perswazji. Komentatorzy zwracają uwagę na pojawiający się tu problem, który próbowali rozwiązać już niektórzy kopiści. Większość uznaje tę konstrukcję za hendiadys i uważa, że zaprzeczenie przed czasownikiem „chlubić się” odnosi się także do czasownika „kłamać” przez obecność spójnika „i”. Nie jest to jednak oczywiste. Niektóre rękopisy mają tu inny szyk wyrazów i opuszczają zaprzeczenie, co wskazuje, że tekst ten odczytywano w sensie ironicznym: „chlubcie się wbrew prawdzie i kłamcie!”. Nie jest to jednak spójne z całością antytezy, a ponieważ nie mamy do czynienia z wysokim stopniem oczywistości ironii, mogłaby ona, pozostawiona bez komentarza, zostać zrozumiana opatrnie. Nie da się jednak wykluczyć możliwości ironizowania z postawy adresatów, gdyż ironia jest jednym z najlepszych sposo-

czeniu negatywnym, tak samo jak w Liście Jakuba. J. KOZYRA, *List Świętego Jakuba*, 194, podaje etymologię słowa ἐριθεία, wyjaśniając wpisaną weń negatywną semantykę.

²⁶ Por. C.L. BLOMBERG – M. KAMELL, *James*, 172-173. W Jk 2,13 występuje to samo słowo, ale zupełnie w przeciwnym sensie. W tym kontekście ma ono wydźwięk pozytywny, oznaczając wyższość okazywania litości nad osądem prawa. Por. S. McCARTNEY, *James*, 200.

bów odradzania lub zniechęcenia, którą wykorzystywano w dialektycznych dysputach²⁷.

Odwołanie się do autorytetu prawdy należy do najsilniejszych argumentów i przygotowuje sformułowanie kolejnej kontrapozycji w w. 15. Po jednej stronie zostaje postawiona „mądrość schodząca z góry” (ἡ σοφία ἄνωθεν κατερχομένη), po drugiej – mądrość opisana trzema przymiotnikami: ziemską (ἐπίγειος), zmysłowa/psychiczna (ψυχική), demoniczna (δαίμωνιώδης). Opisywane powyżej cechy przynależą do drugiego członu antytezy, co autor zaznacza przez wskazujący zaimek „ta” w funkcji emfaticznej: „nie ta mądrość jest schodzącą z góry”. Jest natomiast przyziemna – jako przeciwieństwo tego, co z nieba, właściwa dla człowieka zwracającego się ku światu – jako przeciwieństwo tego, co właściwe dla Ducha i wreszcie demoniczna, prowadząca do podziału i niezgody – jako przeciwieństwo łagodności i pokoju. Jest więc to mądrość o przemijającym charakterze, która zmierza do odniesienia sukcesu w tym świecie. Mądrość, która rozbudza ambicje samorozwoju, nie licząc się ze sposobami ich zaspokojenia, proponuje fałszywy sukces²⁸.

Pełnię sensu owej antytezy mądrości „z góry” wyrażają skutki, które są naturalną konsekwencją kierowania się taką przyziemną mądrością (w. 16). Autor zwraca uwagę na ich społeczny wymiar. Nie dotyczą one już tylko wewnętrznych pobudek działania i wykraczają poza jednostkę. Rezultatem zazdrości, wywyższania się i przesadnych ambicji jest bezład i przemoc (ἀκαταστασία) oraz wszelkie sprawy o wątpliwej etyce, złe w praktyce (πάν φαῦλον πράγμα)²⁹. Niektórzy komentatorzy zwracają uwagę, że może to być odwołanie się autora do konkretnych nadużyć we wspólnocie, do której pisał, i próbują je zidentyfikować. Stosowanie nieuczciwych praktyk w sposób szczególny byłoby zagrożeniem i sprzeniewierzeniem się Bożej

²⁷ Por. P.J. HARTIN, *James*, 195. Na temat funkcji tropu i figury ironii zob. np. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, 335-338, 485-488.

²⁸ Por. np. S. MCKNIGHT, *The Letter of James*, 305-308.

²⁹ Por. P.H. DAVIDS, *The Epistle of James*, 153.

mądrości, jeśli potencjalnymi odbiorcami tego wezwania w 3,13-18 byłoby nauczający. Występujący w tej frazie przysłówek „wszystkie” (πᾶν) sugeruje jednak bardziej ogólny sens, nieograniczający się do jakiś określonych przypadków³⁰.

2.2. Mądrość „z góry” – przedmiot i sposób doradzenia (*suasio*)

Strategia doradzenia adresatom tego, co słuszne, jest bardzo klarowna. Opiera się na figurze komparacji, która jest jednym ze sposobów opracowania i rozjaśnienia antytezy. Polega na stopniowym rozwinięciu kontrastu, który został wyrażony na początku³¹. Zasygnalizowany w w. 13 problem istniejącego, ale nieokreślonego napięcia pomiędzy mądrością i poznaniem a „łagodnością mądrości” zostaje doprecyzowany w w. 15 w antytetycznym sformułowaniu. Adresat może utożsamiać „szlachetne postępowanie w łagodności mądrości” z mądrością „schodzącą z góry”. To, w czym się ona przejawia, zostaje szczegółowo przedstawione w w. 17. Jednak już w tym miejscu deliberacji, dzięki rozbudowanej antytezie, nie powinien się opowiadać za wyborem tego, co już zostało mu odradzone przez wskazanie na fałsz i negatywne skutki. Taka strategia przygotowania odbiorcy do dokonania właściwego wyboru, przez uprzednie obalenie jego fałszywych wyobrażeń oraz zniechęcenie do już dokonanego złego wyboru należy, oceniając siłę perswazyjności, do bardzo skutecznych. Wzbudza bowiem w odbiorcy chęć zmiany. Jest on w stanie sam ocenić, że pozostawanie przy wcześniej dokonanym wyborze jest niekorzystne zarówno dla niego samego, jak i społeczności, a zatem w rezultacie jest aspołeczne. Takie przygotowanie odbiorcy stwarza możliwość pełnej otwartości na przedłożone w doradztwie propozycje i podjęcia własnej, świadomej decyzji, co w większym stopniu gwarantuje jej stałość.

³⁰ Por. D.J. MOO, *The Letter of James*, 174.

³¹ Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, 436.

Autor, posługując się określeniem „mądrości schodzącej z góry”, nawiązuje do tego, co wyrażał na początku listu, że wszelkie otrzymane dobro i doskonałe dary pochodzą z góry, od Ojca (1,17). To, co „pochodzi z góry”, jest metaforycznym określeniem Bożego obdarowania. Pozwala utożsamić określenie mądrości „z góry” z mądrością, która ma zakorzenienie w samym Bogu.

Opisując właściwości Bożej mądrości, autor używa katalogu cnót: „po pierwsze jest czysta, następnie pełna pokoju, życzliwa, posłuszna, pełna współczucia i dobrych owoców, bezstronna i nieobłudna.” (w. 17). Wprowadza go rodzajnik (ἡ), który użyty jest w funkcji emfaticznej i nabiera cech zaimka wskazującego, w znaczeniu „ta jedna/ta właśnie” mądrość z góry, co nawiązuje do wcześniejszego negatywnego antytetycznego przedstawienia „tej mądrości” (demonicznej)³². Posłużenie się w deliberacji doradczej katalogiem cnót nie jest przypadkowe, spotykane jest też w tekstach Pawła i w hellenistycznej literaturze moralistycznej. Nie jest to tylko lista zalet. Autor w ten sposób daje swoim odbiorcom pełny obraz alternatywy wyboru, do którego ich namawia³³. Zastosowane tu wyliczenie, poprzez nagromadzenie wielu elementów, intensyfikuje wypowiedź. Figura enumeracji, która tworzy owy katalog, ma na celu wyrażenie całości poprzez wiele składników. To, co niesie ze sobą znaczenie poszczególnych słów,

³² W grece rodzajnik (ὁ, ἡ, τό) pierwotnie był zaimkiem, który wskazywał na rzeczownik lub odwoływał się do tego, o czym była mowa wcześniej (w takich znaczeniach możemy go spotkać u Homera), ale już w grece klasycznej używany jest jako rodzajnik, a nie zaimek. Często jednak w konstrukcjach składniowych rodzajnik w sposób szczególny podkreśla, wyróżnia rzeczownik. W tym konkretnym przypadku rozdzielenie (przez „z góry”) rodzajnika od rzeczownika, do którego przynależy, stwarza ów efekt podkreślenia, wskazania na ten rzeczownik i daje efekt spotęgowanego zestawienia rzeczownika z zaimkiem wskazującym.

³³ Por. M.P. AYMER, *First Pure, Than Peaceable: Frederic Douglass, Darkness and the Epistle of James* (London 2007) 32-50.

jednocześnie opisuje przedmiot rozważania. Pozwala na zachowanie zwięzłości wypowiedzi i jej kompletność³⁴.

Tekst owej enumeracji jest bardzo rytmiczny i skorelowany z tym, co było przedmiotem odradzania. Dlatego na pierwszym miejscu wymieniona jest cnota czystości, nieskazitelności. Przez nawiązanie do świętości Boga staje się zdecydowaną przeciwwagą dla tego, co demoniczne i co nie może mieć źródła w Bogu. Równie ważny jest drugi w kolejności atrybut prawdziwej mądrości: pokój, zgoda. Jest nie tylko alternatywą dla prowadzących do kłótni niezdrowych ambicji. Autor w kolejnym wersecie, gdzie wskazuje na skutki mądrości w wymiarze społecznym, wymienia pokój obok sprawiedliwości jako najważniejsze owoce mądrości. Ci, którzy zaprowadzają pokój i sprawiedliwość, wypełnieni są Bożą, nie „ziemską” mądrością³⁵.

PODSUMOWANIE

List Jakuba jest pismem o zdecydowanie dydaktycznym charakterze. Już gatunek literacki tego utworu (list parenetyczny lub dyskurs protreptyczny) i zastosowanie diatryby w stylu wypowiedzi wskazują na szczególnie nastawienie autora wobec odbiorcy, któremu pokazuje właściwą drogę postępowania. Swoje wezwania opiera na dwutorowym sposobie argumentowania: co jest dobre i prawdziwe i przynosi korzyść, a co nie jest dobre, jest nieprawdziwe, a więc nie jest korzystne. W ten sposób nie narzuca odbiorcy odpowiedzi, ale pozwala dojrzeć do własnego świadomego wyboru podążania za tym, co dobre i słuszne, wyboru angażującego nie tylko intelekt, ale i wolę odbiorcy.

Fragment listu w 3,13-18 koncentruje się na wezwaniu chrześcijan do kierowania się mądrością. Autor zwraca uwagę odbiorcom, że nie zawsze to, co uznawane jest za

³⁴ Por. H. LAUSBERG, *Retoryka literacka*, 376-379.

³⁵ Por. np.: P.J. HARTIN, *James*, 194-195; J. KOZYRA, *List Świętego Jakuba*, 196-198.

mądrość, rzeczywiście nią jest. Jej prawdziwość można ocenić tylko po efektach kierowania się jej zasadami. Tylko mądrość pochodząca od Boga przynosi dobre owoce, którymi są sprawiedliwość, pokój, zgoda, nieobłudność, prawda, łagodność. Autor ukazuje, że przyjęcie takiej postawy życiowej jest dobre zarówno w wymiarze indywidualnym, dla każdego żyjącego w ten sposób człowieka, jak i w wymiarze społecznym. Takiej mądrości autor przeciwstawia to, co nosi znamiona mądrości – mądrość świata, „ziemską”, którą określa jako demoniczną. W przeciwieństwie do Bożej mądrości nie przynosi ona korzyści, lecz szkodę, co najbardziej uwidacznia się w życiu społecznym. Prowadzi do kłótni i niezgody, do zazdrości i chępliwości oraz do sprzeciwu wobec prawdy. Żaden z efektów owej ziemskiej mądrości nie może być uważany za pożądany, co w oczywisty sposób wskazuje, że zasadne jest jedynie życie kierowane Bożą mądrością i jest prawdziwą wartością, o którą warto zabiegać.

Summary

The Letter of James is a didactic piece of writing. Its genre of parenetic letter or protreptic discourse and abundant usage of diatribe indicate that the author wants to show his readers the proper attitude to Christian life. James' appeal is based on double-track argumentation: what is good and profitable vs. what is bad and unprofitable. Into this reasoning is inserted the argumentation of Jas 3,13-18, focused on appealing to Christian fellows to live their lives wisely. James distinguishes between worldly wisdom and God's wisdom, and urges Christians to live according to the latter because it bears good fruits in the life of the community, such as justice, peace, concord, truth, gentleness. On the other hand, earthly wisdom, which he calls demonic, results in opposing negative values that can be noticed in social life. These are attitudes like quarrel, discord, envy, boastfulness, negation of truth. The conclusion that has to be deduced by the reader is

evident – only the life guided by God’s wisdom is worth living.

Keywords: Letter of James, wisdom of God, worldly wisdom, upbringing

Dorota Muszytowska
ul. Stawki 4E m. 31
00-193 Warszawa
d.muszytowska@uksw.edu.pl

DOROTA MUSZYTOWSKA, dr teologii biblijnej, studia biblijne na UKSW w Warszawie. Od 2008 r. adiunkt na Wydziale Nauk Humanistycznych UKSW, od 2011 r. kierownik Zakładu Literatury Biblijnej w Katedrze Retoryki Literatury Staropolskiej i Badań nad Biblią. Jej zainteresowania naukowe oscylują głównie wokół retoryki nowotestamentowej epistolografii, kontekstu kulturowego Nowego Testamentu oraz recepcji i przeobrażeń motywów biblijnych w kulturze.